

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Г.С.Тұрғамбаева -

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 1 курс магистрі

Қарым-қатынас қоғамдық өмір құбылыстарының бірі. Бұл құбылыс адам өмірінің, іс-әрекет жағдайларының материалдық әсерінен тарихи сипатқа ие. Біріккен іс-әрекет негізінде адамдарда қарым-қатынас қажеттілігі пайда болады.

А.А. Бодалевтің, М.И. Лисинаның, А.А. Леонтьевтің нақты зерттеу жұмыстарының бірқатары қарым-қатынас пен іс-әрекеттің бірлігін зерттеуге арналған. Алайда осындай байланыстың сипатын зерттеушілер әрқилы түсінеді.

Д.Б. Эльконин қарым-қатынас іс-әрекеті онтогенездің нақты сатысында дербес көрінеді деген. Мысалы, бастауыш мектеп жасындағы балаларда қарым-қатынас ерекше мазмұнмен анықталады. А.А.Леонтьев қарым-қатынас – ең алдымен тіл әрекеті. Өйткені онда іс-әрекетке тән элементтердің барлығы бар (әрекеттер, операциялар, мотивтер және т.б.). Б.М.Ломов қарым-қатынас пен іс-әрекеттің бірлігін мойындап, осы процестерді өзара байланыстырмай, адамның әлеуметтік болмысының екі жағы ретінде, оның өмір салты ретінде қарастырылады.

Балалық шақтағы қарым-қатынастың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу негізінде А.Н. Леонтьев жасаған іс-әрекет кестесі (схема) қарым-қатынас процесінің ғылыми талдауын жасауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге жалпы қарым-қатынас сипатының сенімді нәтижелерімен қатар, ол баланың жеке тұлғасына әсер ететін шарт болып табылады (М.И.Лисина).

Бастауыш мектеп кезі бұл – тұлғаның мәнді алғы шарттарының қалыптасу аралығы болып табылады. Жеке қасиеттердің қалыптасуын Л.С.Выготский дамудың әлеуметтік жағдайы ретінде белгілеген. Бұл дамудың әлеуметтік жағдайының өзі әр жас шамасындағы бала мен орта қатынасымен анықталады. Дамудың әлеуметтік жағдайы ең алдымен баланың жеке тұлғасының психологиялық ерекшеліктерінде және психикалық процестеріндегі негізгі өзгерістерді қамтамасыз ететін осы жас шамасында жетекші орынды иеленетін іс-әрекетпен анықталады. В.В.Давыдов бала мектепке келісімен оқу процесінде жеке тұлғаның теориялық ойлауының негіздері жасалынатындығына (ғылыми, көркемдік, адамгершілік) нұсқайды. Д.Б. Эльконин бойынша бастауыш сыныптағы оқушы өзінің мектептегі жұмысын қоғамдық мәнді, қатаң түрде міндетті іс-әрекет ретінде қабылдай бастайды да, оның бойында оқудың жаңа қоғамдық сезімдегі мотивтерінің, сыныптағы жаңа позициясының, өзіне және жанындағы құрдастарына жаңа қатынастар мен талаптардың табылуына жетелейді. Б.Г. Ананьев балалардың мектептегі оқу процесі олардың бүкіл өмірін жаңаша ұйымдастырып, баланың жанұядағы орнын өзгертетіндігіне

ерекше көңіл қояды. Себебі онда жанұядан тыс мәселелер, яғни міндетті оқу еңбегі пайда болады.

Психологтар бастауыш мектеп жасындағы оқушының жеке тұлғасының қалыптасуындағы оқу іс-әрекетінің мәніне ерекше көңіл бөліп, осы мәселенің "оқушының ішкі позициясы", (Л.И. Божович), "оның танымдық және адамгершілікті күштерінің дамуының жаңа көздерін ашатын, мінез-құлық мотивтерінің өзгерісі" (В.В. Давыдов), Н.Ф. Добрыниннің ойынша баланың "мектепте негізгі оқу міндетін" сезінуде қамтылған қоғамдық орнының өзгерісі сияқты аспектілерді бөліп көрсетеді. Бастауыш сыныптағы оқушыларды зерттейтін кеңес психологтары (Л.С. Выготский, И.В. Дубровина, Н.Ф. Добрынин) теория және эксперимент жүзінде, осы жастағы балалардың жеке тұлғасының дамуын, оның оқуға қатысы мен балалардың танымдық қызығушылықтарының, адамгершілік қасиеттерінің, қабілеттерінің, эмоционалды сферасының дамуы арқылы ересектермен, құрдастарымен өзара қатынастары арқылы жүзеге асатындығын дәлелдеген.

Біздің зерттеу жұмысымыз үшін осы жұмыс барысында оқушылардың оқуға қатынасы жайлы және олардың ересектермен, құрдастарымен өзара қатынастарының ерекшеліктері жайлы мәліметтер аса құнды болып табылады.

Кеңес психологиясында мотивациялық сфера өзінше қарастырылады. Ол адамның ақиқатқа, өз-өзіне, басқа адамға белсенді түрде бағытталған қатынасының күрделі жүйесін құрайды, әрі түрткілердің әртүрін қамтиды (Л.И. Божович). Баланың қай мотивті өзіне жетекші мотиві ретінде таңдап алуына қатысты оның адамгершілік позициясы қалыптаса бастайды (Л.И. Божович, А.Н. Леонтьев). Оқушының мотивациялық сферасы оның эмоционалды-еріктік сферасына, оның ақыл-ой әрекетіне әсер ететін түрлі қатынастардың қайта құрылуына әсер ететін өте мәнді фактор ретінде көрінетін педагогикалық бағалаумен анықталады.

Осы жастағы оқушылардың қарым-қатынастарының ерекшеліктерін сипаттай келе Л.И. Божович, В.В. Давыдов, Д.Б. Эльконин балалардың құрдастармен жақындығына қарамастан ересек адам, әсіресе мұғалім олар үшін бедел иесі болып табылатындығын көрсетеді. Д.Б. Эльконин "баланың ересектермен қатынастарының барлық жүйесі жеке қарым-қатынасқа дейін оқу іс-әрекеті арқылы жанамаланады" деген қорытындыға келеді. Баланың оқу іс-әрекеті олардың өзіндік сана-сезіміне мұғалімнің әсер ету мүмкіншілігін ұлғайтады. Осындай көзқарастың негізінде бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың ересектермен өзара қатынастары бір-біріне қайшы екі тенденциямен сипатталады. Бір жағынан ересектердің талаптарына мойынсыну, бағыну міндеті айқын көрінсе, екінші жағынан өзінің жеке басының дербестілігін, ынтасына хұқығын қорғау мақсатында дербестік пен тәуелдік сезімі пайда болады. Осы тұрғыдағы В.А. Сухомлинскийдің пікірі бойынша бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың ересектермен қарым-қатынасы көргені жайлы әсерлерімен бөліну қажеттілігімен байланысты.

Осы мәселеге қатысты А.С.Золотнякованың позициясы көңіл

аудартады. Оның ойынша "бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың ересектерге қатысты тәртіп сезімі әлі қалыптаспаған". Дамудың осы сатысында енді ғана сана-сезім қалыптаса бастайды. Жеке басының әлі де болса жеткілікті дәрежеде жетілмеуі, балада ересектермен қарым-қатынас жасау қажеттілігінің пайда болуына әкеледі.

Психологтардың ойынша бастауыш мектеп жасындағы балалардың өзара қатынастарының негізгі бет бейнесі, олардың достық қатынастарының сыртқы өмірлік жағдайлары мен кездейсоқ қызығушылықтарының бірігуіне сүйенуі ретінде қарастырылады. Құрдастарының берген бағасы өзіндік бағалаудың қалыптасуына негіз болмайды. Балалардың бір-бірімен қарым-қатынасында жоғары сезімнің алғашқы көріністері байқала бастайды.

Сонымен, бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың ересектермен қарым-қатынасы мәселелері бойынша психологиялық әдебиеттерді талдай отырып, осы жас шамасындағы ересектермен қарым-қатынас тұлғаның дамуының негізгі факторларының бірі болатындығы анықталды. Зерттелініп отырған жас шамасындағы балалардың ересектермен, әсіресе мұғаліммен қарым-қатынасы олардың оқу іс-әрекетіне орай дамудың жаңа әлеуметтік жағдайымен байланысты болуы маңызды болып табылады.

Осы жас шамасының жетекші іс-әрекеті оқу болып табылады. Оқу процесінде адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуы балалардың құрдастарын өзінің жеке басын жаңаша қабылдауы арқылы болады. Баланың айналасындағылармен өзара қатынастарының негізгі және баланың жеке тұлғасы үшін мәнді басқа қасиеттері қалыптаса бастайды.

Көрсетілген көзқарастың негізінде оқушы балалардың қарым-қатынастарының мотивациялық-қажеттілігі сферасын осы процестің жеке тұлғаның дамуына әсерінің ерекшеліктерін бөліп алу әрекеттері жасалынады. Бастауыш сыныптағы оқушылардың қарым-қатынасының ерекшелігін зерттеу барысында, біз қарым-қатынасты іс-әрекеттің бір түрі ретінде қарастыруды жөн көрдік. Қарым-қатынас өз-өзін және басқа адамдарды тану қажеттілігін қанағаттандыратын іс-әрекет ретінде қарастырылады (М.И.Лисина).

Жеке тұлға қалыптасуының жас ерекшелік заңдылықтарының мәселелері бойынша алынған психологиялық зерттеулердің талдау жұмысы, ересектермен қарым-қатынас, жеке тұлға дамуының әр сатысына айрықша әсер ететін көрсетеді (М.И. Лисина, Л.И. Божович, Д.Б. Эльконин). Осы үрдістің ерекшеліктері әр жасқа тән баланың қоршаған ортамен арасындағы дамудың «әлеуметтік жағдайы» деп аталатын өзіндік қатынасымен анықталады (Л.С. Выготский).

Баланың мектептегі өзгерістер өмірлік тәжірибесін байытады. Оларда түрлі қағынастардың, құрбыларының арасында өзіне тән нақты орынды иелену ұмтылысы пайда болды (А.Н.Леонтьев, Л.И.Божович, И.В.Дубровина, Б.Г.Ананьев). Бастауыш мектеп жасында балалардың ересектермен, әсіресе мұғаліммен қарым-қатынастары ерекше мәнге ие болады. Өйткені осы жас шамасындағы балада мектептегі оқуға өтумен байланысты өзінің іс-

әрекетіне, ересектермен және құрбылармен жаңа қатынасқа, жаңа өмір салтына өту дайындығымен қатар, білімдерді меңгеру дайындығын қамтитын, оқушының әлеуметтік позициясы қалыптасады (Л.И. Божович). Бала мектепке келісімен оқығысы келу тілегімен қатар осының жүзеге асыра алмаумен байланысты қиыншылықтар мен қарама-қайшылықтарға ұрынады (Л.С. Славина, В.В. Давыдов, И.В. Дубровина). Ересек адам баланы жаңа іс-әрекеттерді орындауға неғұрлым дұрыс үйрететін болса, оқушының оқуға деген қызығушылығы соғұрлым нығая түседі де, оқудың қандай да бір жағымды мотивациясы қалыптасады. Соңғысы аса мәнді, өйткені бастауыш сыныптағы оқушының жеке тұлғасының дамуы көбіне оқу іс-әрекетінің мотивтерінің бағыттылығымен анықталады.

Балалардың ересектермен араласқысы келуінің қарқынды сипаты бастауыш сынып кезеңіндегі қарым-қатынастың даму сипаты болып табылады (Л.И. Божович, И.В. Дубровина, Д.Б. Эльконин және т.б.).

Бастауыш сыныптағы оқушы үшін аса маңызды ересек – мұғалім. Оқушылардың мұғаліммен қатынасын талдау үшін жағымды және жағымсыз дау-дамай қатынасын сияқты көрсеткіштерді анықтауды жөн көрдік.

Оқушы мұғаліммен тілектес ашық қарым-қатынасты танытып оны "қабылдайтын" қарым-қатынас сипатын жағымды қатынас деп атайды.

Оқушы мұғаліммен қатынасында агрессивтілікті, дөрекілікті немесе тұйықтылықты танытып, оны мойындамайтын қарым-қатынас түрін жағымсыз қарым-қатынас деп атайды.

Оқушы мұғалімді бір жағынан мойындамай немқұрайлылық, тұрақтылықпен қатар жасырын, әрі өте терең қызығушылық танытудың қарама-қарсы түрін дау-дамайлы қарым-қатынас деп атаймыз.

Бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың қарым-қатынасының мотивтері іскер және жеке мотивтердің негізінде талданды.

Қарым-қатынас серіктестерінің формальды құқықтары мен міндеттері жүзеге асатын мотив түрін, қарым-қатынастың іскер мотиві деп атаймыз.

Серіктестіктердің бір-біріндегі қарым-қатынас субъективті қажеттіліктері жүзеге асатын мотивті, қарым-қатынастың жеке мотиві деп атаймыз.

Сонымен, балалардың мектептегі қарым-қатынасының сипаты жанұядағы қарым-қатынас түрінен біршама ерекшелінеді (М.И.Лисина, И.В.Дубровина). Мұғалім-оқушы қатынастарының жүйесі ондағы пайда болған кедергілермен ерекшеленелі. Мұғалім – оқушы қатынастарының құрылымы ең қарапайым кеңістіктегі байланыстардан бастап, тұрақты сипаттағы өте күрделі өзара қатынастарға дейін, түрлі әлеуметтік байланыстар жүйесінен тұрады. Объективті қажеттіліктерден пайда болған осы қатынастар жүйесі мақсатты бағдарға ие болып, саналы қойылған міндеттермен реттеледі. Алайда, қарастырылып отырған қатынастардың өзара әрекеттесуші жақтары, мазмұны, бір-біріне әсер ету күші бойынша тең бағалы болмайды. Жетекші жағы әрине мұғалімнің адамгершілікке тәрбиелейтін сенімдері, оның қылықтары оқушылармен жүзеге асатын адамгершілік тұрғысындағы қатынастарына өз әсерін тигізеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. *Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учебное пособие. - М.: Академия, Гариттер, 1997.*
2. *Азбука нравственного воспитания / Под.ред. И.А.Кайрова, О.С.Богдановой, изд 2-е, переработ и доп. – М.: Просвещение, 1975.*
3. *Давыдов В.В. Психология развития в младшем школьном возрасте // В кн.: Возрастная педагогика и психология / Под ред. А.В.Петровского, 2-е изд. - М.: Просвещение, 1979.*
4. *Зеньковский В.В. Психология детства: Учебное пособие. - М.: Академия, 1996.*
5. *Золотнякова А.С. Личность в структуре педагогического общения/Пособие по спец курсу. – Ростов-н/Д.: РГПИ, 1995.*

Резюме

В статье рассматриваются психологические особенности общения учащихся младших классов.

Summary

The article considers the psychological peculiarities of the primary scholars' communication.

ГРУППОВАЯ ПСИХОКОРРЕКЦИОННАЯ РАБОТА КАК ФОРМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

З.Ш.Каракулова –

СНС НИИ психологии КазНПУ им.Абая

Вначале групповая психокоррекционная работа проводилась по экономическим соображениям (стремление охватить как можно большее число людей, нуждающихся в психотерапии), но в последующем было обнаружено, что взаимодействие в группе часто дает гораздо больший психологический эффект, чем общение клиента наедине с психотерапевтом. Известный специалист по проблемам социальной психологии К. Левин авторитетно заявлял, что "обычно легче изменить индивидуумов, собранных в группу, чем изменить каждого из них в отдельности" /1/. К. Роджерс также со временем стал сторонником групповой психокоррекционной работы и писал, что в психотерапевтической группе "человек познает себя и других глубже, чем в обычных жизненных обстоятельствах. Он постигает сущность окружающего и свое внутреннее "я", которое, как правило, скрыто под внешней оболочкой. Наконец, он лучше контактирует с людьми как в группе, так и затем и в повседневной жизни"/2/.